Višnja Rajić
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK 373.31(497.5)(091)
Primljeno: 18. rujna 2009.
Prihvaćeno: 30. studenoga 2009.
Pregledni članak

RAZVOJ PRIVATNIH ŠKOLA U PRIMARNOM OBRAZOVANJU U HRVATSKOJ

Privatne škole i privatno obrazovanje prethodili su javnom obrazovanju u Republici Hrvatskoj, kao i u većini zemalja zapadnog svijeta. Tako je prošlost Hrvatske bogata školskim pluralizmom. Školskim zakonima iz 1874. i 1888. godine postavljeni su pravni temelji za razvoj privatnih škola. Utvrđuju se uvjeti njihova osnivanja i djelovanja. Prema Drugom školskom zakonu, javne škole osniva državna ili općinska vlast po potrebi i o svom trošku, dok privatne i konfesionalne škole financiraju pojedinci ili vjerske zajednice. Krajem 19. stoljeća školstvo doživljava procvat, pa tako i privatne škole primarnog obrazovanja. Osnivaju se brojne privatne škole: pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom, privatne pučke škole s njemačkim jezikom, privatne pučke škole s talijanskim jezikom, privatne pučke škole s madžarskim nastavnim jezikom, škole privatnih osoba i konfesionalne škole.

Tijekom perioda u kojem je Hrvatska bila dijelom SFRJ školski pluralizam se ugasio. Početkom nezavisnosti, započinje i period ponovnog razvoja školskog pluralizma. Tako 2009. godine u Republici Hrvatskoj djeluje 11 privatnih škola primarnog obrazovanja od čega su tri škole zasnovane na alternativnoj pedagoškoj koncepciji. Rad je prikaz razvoja školskog pluralizma u primarnom obrazovanju od kraja 19. stoljeća do početka 21. stoljeća.

***Ključne riječi**: primarno obrazovanje, privatne škole, konfesionalne škole, povijest školstva, Hrvatska*

Uvod

Hrvatska povijest bogata je primjerima školskog i pedagoškog pluralizma. Hrvatsko školstvo u svojim početcima po mnogim je obilježjima (osnivanju, uzdržavanju, autonomiji pri izradi planova i programa) zapravo više bilo privatno nego državno (Munjiza, 2008).

Školskim zakonom potvrđenim 6. 12. 1774. određeno je da austrijske pokrajine moraju imati obične pučke ili niže osnovne škole – trivijalne i više glavne – škole s jednom *normalkom*. U *trivijalkama* se učilo čitati, pisati, računati i vjeronauk. Ako je škola imala barem dva odjeljenja zvala se „glavna“. U njoj se osim spomenutih predmeta učilo zemljopis, pravopis, nešto slovnice i sastavljanja pisma. U glavnom gradu zvala

se uzornom. U nekim gradovima nalazile su se „normalne škole“ ili *realke*, bolje pučke škole u kojima su se djeca spremala za gimnaziju. Ondje su učili još i pisanje latinskih riječi po diktatu, crtanje, geometriju, zemljopis, austrijske monarhije, mehaniku i prirodopis. Učenici u realkama biraju predmete ovisno o tome što planiraju raditi kasnije u životu (Demarin, 1978, 10).

Državnim školskim zakonom iz 1805. osnovne su škole ili trivijalne ili glavne ili realne, u selima i gradovima. U glavnim gradovima postoje i ženske škole za djecu obrazovanih staleža. *Ratio educationis* iz 1806. predviđa i opetovnu nastavu nedjeljom. Gimnazije imaju 6 razreda (Franković, 1958).

Krajem 19. stoljeća postotak nepismenih se znatno smanjio (1869. 80,50%, a već 1900. 54,41% stanovništva). Osobit napredak osjetio se u razvoju osnovnih škola. Prema školskom zakonu iz 1874. godine, za koji se borilo učiteljstvo na čelu s Ivanom Filipovićem, školovanje u osnovnim školama trajalo je 4 godine, a broj nastavnih premeta koje su učenici učili u njima povećan je i proširen. Učenici u osnovnoj školi uče: vjeronauk, materinski jezik, račun, zemljopis, povijest, fiziku, prirodopis, krasopis, geometrijsko crtanje, pjevanje, gimnastiku i praktična znanja iz gospodarstva. Učenici su još učili ručni rad i kućanstvo (Ogrizović, 1973, 7).

Zakonom iz 1874. uprava škola prelazi iz duhovnih u svjetovne ruke. „*Pučke su škole nadalje javne ili privatne. One koje se posve ili djeloma troškom zemlje ili političke općine podižu i uzdržavaju jesu javne škole te ih kano takove mogu polaziti djeca bez razlike vjeroizpovjedanja. Škole pako inače podignute i uzdržavane jesu privatne škole“* (Zakon od 14. listopada 1874.). Po zakonu je također dopušteno različitim crkvenim općinama da otvaraju, o vlastitom trošku, i konfesionalne škole, uz obvezu da su uređene prema propisima Zakona, pa su tako dobivale pravo javnosti. Zakon iz 1874. godine s obzirom na uređenje pučke nastave i izobrazbe pučkih učitelja, te njihovo namještenje konačno je dopunjen u Drugom školskom zakonu, od 31. listopada 1888. godine, u kojemu je definiran i učvršćen status privatnih konfesionalnih škola. Prema Drugom školskom zakonu, *Javne škole podiže zemlja ili politička oblast o vlastitom trošku*, a privatne i konfesionalne škole financiraju pojedinci ili *vjerozakonske zaklade*. Javne škole su mogla polaziti djeca bez razlike na vjeru, a konfesionalne samo djeca određene vjere. U pučkim je školama nastavni jezik bio hrvatski, no u onim javnim pučkim školama koje su osnivale i financirale konfesionalne općine materinski je jezik bio nastavni jezik ako su to željeli (Rapo, 2003, 188).

Tablica 1.: Osnovne škole u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji krajem 19. i početkom 20. stoljeća (Prema: Rapo, 2003, 197)

Osnovne škole u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji			
Školska godina	Opće pučke škole	Javne konfesionalne škole	Privatne pučke škole različitih konfesija
1889./90.	1259	39	23
1911./12	1496	48	76
1912./13.	1515	47	84
1913./14.	1536	49	89
1914./15.	1529	23	91
1916./17.	1534	24	96
1919./20.	1605	36	20
1920./21.	1656	35	17

Privatne škole primarnog obrazovanja u Hrvatskoj u 19. stoljeću

Dozvole za otvaranje privatnih škola stjecale su se odlukom zemaljske političke vlasti (19. lipnja 1806., 27. svibnja 1814., 20. siječnja 1815.). Dijelile su se dozvole za njih na osnovi učiteljske *svjedodžbe osposobnice*. Tim školama određen je strog nadzor (Cuvaj, 1910, sv 2). Naredbom br. 1.244., C. k. ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 2. listopada 1858. uređen je rad privatnih škola i odgojnih zavoda (Cuvaj, 1910, sv. 2, 59).

Privatne pučke škole za obučavanje djece koja su sposobna za polazak škole i zavoda, u kojima djeca uz obuku imaju i potpunu opskrbu, može svatko osnovati uz stanovite uvjete. Tako su nadstojnik i učitelj osposobljeni kao učitelji na javnim zemaljskim pučkim školama, a i naučna osnova mora odgovarati onoj na javnim zemaljskim pučkim školama. Vjeroispovijest škole trebalo je jasno označiti, te se djeca druge vjeroispovijesti nisu smjela primiti u takav zavod bez posebne dozvole zemaljske vlade. Promjene učiteljskog kadra i školskih prostorija morale su se prijaviti zemaljskoj vladi. Privatni zavodi mogu od vlade dobiti pravo javnosti ako su bar tri godine „izvrsnim uspjehom postizali svrhu“ koja je propisana za obuku na javnim zemaljskim školama iste vrste. Privatne pučke škole koje ne odgovaraju propisima zakona ili se ukidaju ili gube pravo javnosti (Školstvo u Hrvatskoj…, 1896).

Školski zakon iz 1874. razlikuje privatne i javne pučke škole. Glava 6 Zakona u svojim člancima definira uvjete za osnivanje privatnih pučkih škola te standarde koji moraju biti zadovoljeni. (Zakon ob…, 1874, 22-24)

Po školskom zakonu od 31. listopada 1888. pučke škole se dijele u više i niže. Niže pučke škole dijelimo na: javne, privatne i konfesionalne. U svim javnim nižim pučkim školama kraljevine Hrvatske i Slavonije nastavni jezik je hrvatski ili srpski. U

školi se nastava odvijala na jeziku koji se govorio u toj općini. Privatne pučke škole mogle su tako imati različit nastavni jezik. Tako su osnovane:

a) privatne pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom;
b) privatne pučke škole s njemačkim jezikom;
c) privatne pučke škole s madžarskim nastavnim jezikom.

Privatne pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom osnovane su:

God. 1858. u Radosavcima, 1866. u Banovcima nov., 1886. u Belišću (Bar. Guttmann), 1891. u Vrdniku (uprava rudnika), 1897. u Normancima (Societe d' Importation), 1899. u Irenovcu (braća Turković), 1900. u Miholjicu pusti (Schaumburg – Lippe), 1902. u Zdencima (bar. Guttmann), 1905. u Zagrebu (Tereza Ivanković), 1907. u Zvečevu (Drag. Orstermayer), 1908. u Ivancima (A. Kattenbach), 1909. u Đurđenovcu.

Privatne pučke škole s njemačkim jezikom osnovane su: god. 1871. u Ivanovu polju, 1882. u Beočinu, 1909. u Emilienhofu.

Privatne pučke škole s madžarskim nastavnim jezikom osnovane su:

Željezničke škole, 1890. u Kom. Moravicama, 1894. u Brodu, Zemunu, Vinkovcima, 1896. u Zagrebu, 1897. u Osijeku, 1904. u Dalju, Našicama, 1909. u Pleternici.

Julijanske madžarske škole otvarane su redom od 1904. do 1911. godine. God. 1904.: u Daruvaru, Čemernici, Krštelovcu, Hrtkovcima, Jankovcima st., Maradiku, Nikincima, Pisanici vel., Gaćištu, Brezovici, Gradini, Neteči, Palisalašu; god. 1907.: U Bedeniku, Vladislavcima, Šatrincima, Irigu, Lipiku, Platičevu, Marincima, Erdeviku, Šupljoj lipi, Čakovcima; god. 1908.: u Terezinu polju, Galovcu, Cjepidlaki, Sotu, Babinoj gori, Vrdniku; god. 1909.: u Zrinskoj, Grubišnom polju, Pašijanu, Bršljanici vel., Brinjanima, Jamarici, Slatini, Ždali, Radincima mal., Stazinu, Miholjcu donjem; god. 1910.: Sokolovcu, Žlebinama; god. 1911.: u Kusonjama. Česte su rasprave u Saboru u svezi velikog broja škola u kojima je nastavni jezik madžarski. Roditelji se pozivaju na bojkot takvih škola. Česti su i novinski članci protiv privatnih škola, osobito onih s madžarskim nastavnim jezikom (Cuvaj, 1913, sv. 9, 81-90).

Škole privatnih osoba: 1871. u Ovčari, Lipovači; 1890. u Martincima; 1895. u Koriji; 1902. u Zdencima (Cuvaj, 1913, sv. 9, 79-81).

Tablica 2.: Struktura školskih polaznika (Školstvo u Hrvatskoj..., 1896, 74)

Županija ili Grad	U višim pučkim školama	Broj školskih polaznika						Koliko % obveznika polazi školu?	Koliko % od cijeloga stanovništva ima polaznika?
		U javnim općim	Nižih pučkih škola			U opetovnicama	Ukupno		
			Svakidanjih škola						
			U javnim konfesionalnim	U privatnim	Ukupno				
Ličko-krbavska	163	8.755	-	-	8.755	1.300	10.218	29.56	5.26
Modruško-riječka	165	14.764	-	40	14.804	2.360	17.329	51.76	7.85
Zagrebačka	409	23.074	173	35	23.282	3.649	27.340	46.44	6.02
Varaždinska	145	17.565	213	-	17.778	3.345	21.268	60.98	8.24
Bjelovarsko-križevačka	-	21.053	-	72	21.125	4.296	25.421	75.76	9.52
Požeška	292	16.421	112	356	16.889	3.104	20.285	77.58	10._
Virovitička	55	15.244	451	385	16.080	4.110	20.245	87.38	10.26
Srijemska	79	30.053	1.847	580	32.480	7.694	40.253	83.24	11.48
Grad Zagreb	313	2.740	758	95	3.593	40	3.946	97.61	10.51
Grad Osijek	257	1.580	178	-	1.758	24	2.039	89.18	9.01
Svega	1.878	151.249	3.732	1.563	156.544	29.922	188.344	63.24	8.56
Godine 1893./4.	1.724	149.810	3.961	925	154.696	29.142	185.562	64.68	8.49
God.1894./5.									
više	154	1.429	-	638	1.848	780	2.780	-	0.07
manje	-	-	229	-	-	-	-	1.44	-

Konfesionalne škole primarnog obrazovanja

Konfesionalne škole koje su osnivane podržavaju različite konfesije i to:

Srpske autonomne pučke škole otvarane su u Kostajnici, Karlovcu, Petrinji, Bjelovaru, Novoj Gradiški, Jasenovcu, Pakracu, Bijelom Brdu, Dalju, Vinkovcima...

Evangelističke škole radile su uglavnom na njemačkom jeziku i osnivane su Hrastovcu (1876.), Mlinskoj (1903.), Kapetanovom polju (1893.), Nijemcima (1904.), Bečmenu (1876.), Obrežu (1884.) i Zagrebu (1887.). Evangelistička škola u Novim Banovcima imala je nastavu na hrvatskom jeziku (Cuvaj, 1913, sv. 9, 93).

Izraelitske (židovske) škole kojih nije bilo do 1820. godine u cijelom Zagrebačkom okružju. Tek 1820. Šimun Jürgen Herchenstein, rabin u Varaždinu, otvara privatnu školu za djecu. Dopušteno mu je otvaranje škole uz uvjet da položi ispit iz metodike na primarnoj školi u Zagrebu, da poučava po naučnoj osnovi katoličkih škola i da svakog

polugodišta drži javne ispite pred mjesnim školskim upraviteljem (Cuvaj, 1913, sv. 2, 232).

Prva židovska škola za opću naobrazbu *Bildungsschule* osnovana je u Zagrebu 1841. i radila cijelo stoljeće. Bila je trorazredna početna učionica na njemačkom, a 1864. službeni jezik postaje hrvatski. Godine 1866. postaje četverorazredna i broji 146 polaznika. Za uvođenje hrvatskog jezika bio je zaslužan nadrabin zagrebački, dr. Hosea Jacobi.

Tablica 3: Broj polaznika pučkih škola ovisno o njihovu karakteru, spolu učenika i vjeroispovijesti

Županije, upravni kotari i gradovi		Polazilo je svagdanju pučku školu								
			Po karakteru škola			Po spolu		Po vjeroispovijesti		
		U svemu	Opće pučke	Javne vjerske	Privatne	Dječaka	Djevojčica	Rimokatolika i grkokatolika	Grčko-istočnih	ostalih
Ž. Bjelovar – Križevci		26371	25 479	132	760	14 324	12 047	22 579	3332	460
Ž. Požega		24422	22 724	423	1 275	13 107	11 315	18 237	5306	879
Ž. Virovitica		22363	19 496	783	2084	11 564	10 799	18 129	3446	788
G. Osijek		2555	1734	198	623	1310	1245	2146	128	281
Ž. Srijem		38222	33 023	1791	3 408	19 851	18 371	17 345	17 152	3725
Kraljevina Hrvatska I Slavonija	1910/11	217253	203145	4596	9517	125391	91867	161196	49092	6970
	1909/10	212673	199220	4368	9079	123418	89255	157657	48367	6649
	1908/09	207079	194754	4162	8163	120378	86701	153187	48303	5589
	1907/08	202994	192222	4415	6357	118407	84587	150052	46580	6412
	1906/07	197768	188175	4184	5409	115547	82221	146397	44845	6526
	1905/06	194042	185149	3786	5107	113587	80455	148607	43910	6525

Prema: Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije 1913., Kr. Zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1913.

U izvještaju od 1850./51. te 1853./54. spominju se u Zagrebu dva puta po dvije i dva puta po četiri židovske škole. U izvještaju iz 1857./58. spominju se još dvije židovske trivijalke i jedna pomoćna škola sa 170 polaznika. Nastavni jezik u školama bio je njemački, a škole imaju tri mjesna nadzornika, tri vjeroučitelja, četiri učitelja i dva

podučitelja. Međutim, većina židovske djece pohađa katoličke škole, uz vjeronaučnu obuku pod vodstvom rabina (Rapo, 1992). Neke židovske konfesionalne škole s pravom javnosti održale su se sve do početka Drugoga svjetskog rata, kao one u Zagrebu i Osijeku, te škole za učenje Talmuda i Tore u Iloku, Vukovaru, Vinkovcima i Zagrebu do Drugoga svjetskog rata. Poteškoće su u terminologiji vezanoj uz židovske škole, tako nailazimo na mozaičke, mojsijevačke i izraelitske škole sve do 1915., kada se Naredbom Kr. hr.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu određuje zajednički naziv: izrealitička vjera i izrealićani (Rapo, 2003, 194).

Pučke škole dijelile su se s obzirom na karakter (opće, pučke i privatne), s obzirom na spol polaznika (muške i ženske), te s obzirom na vjeroispovijest (rimokatoličke i grkokatoličke, grčko-istočne i ostale).

Pučke i privatne škole primarnog obrazovanja u Dalmaciji

Godine 1818. donesen je pravilnik o školstvu pod nazivom *„Regolamento per le Scuole Elementari della Provincia di tutta la Dalmazia“*, *prema „Regolamento delle Scuole Elementari del Regno Lombardo-Veneto“*. Prema njemu obvezno školovanje traje od 6. do 12. godine, a početne škole dijelile su se u tri grupe:

- *niže* početne škole, koje su bile namijenjene svoj djeci i bavile su se osnovnim obrazovanjem;
- *više* početne škole – 3 ili 4 razreda za mladež koja namjerava nastaviti školovanje;
- *tehničke* početne škole za onu djecu koja će se baviti trgovinom, knjigovodstvom itd.

Ovaj pravilnik preporučivao je odvajanje muških od ženskih škola. Predviđalo se otvaranje jedne niže početne škole u svakoj župi. *Regolamento* propisuje i što će se poučavati. U nižim početnim školama poučavaju se: počeci katoličke vjere, čitanje, pisanje, računstvo, sravnjivanje mjera, utega i novca koji se koriste, prva pravila da se uredno izraze svoje misli pismeno. U višim početnim školama u prva tri razreda poučavali su se isti predmeti, samo opširnije vjeronauk, te uz to: krasopis, pravopis, talijanska slovnica, pravila za male pismene sastavke, čitanje latinskog, pisanje u pero. Četvrti razred viših početnih škola dijelio se u 2 „tečaja“ s osnovama: arhitekture, geometrije, mehanike, stereometrije, crtanja, zemljopisa, prirodopisa, fizike. U tehničkoj školi poučavala se i povijest.

Djevojke su umjesto latinskoga učile ručni rad. Kada bi broj učenika prešao 100, učitelju bi se dodijelio pomoćnik, a nakon brojke od 200 učenika dva pomoćnika. Pravilnik se doticao i privatnih učitelja i poduke. Privatni učitelj koji je poučavao isto ono što se poučava u početnim školama morao je imati vladinu povelju. Isto tako, zvanje učitelja uvjetovalo se završenim jednosemestralnim tečajem metodike (Ströll, 1900, 20-22).

Vlast je nastojala otvarati škole u Dalmaciji i prema austrijskom školskom sustavu. Stoga su prema Pravilniku iz g. 1823. za pučke škole na području Dalmacije

izdani posebni propisi po kojima su morale postojati niže, trivijalne pučke škole s prvom potrebitom naobrazbom za svu djecu bilo kojega staleža. Niže su se pučke škole morale otvarati u onim župama koje su bile formirane kao takve. Postojale su još uvijek osim redovitih pučkih škola i pomoćne škole. Redovite pučke škole ("učionice") dijelile su se na javne i privatne pučke škole. Javne škole bile su građanske škole i opće pučke škole, a od privatnih su postojale građanske škole. Kod privatnih građanskih škola postoje opće pučke škole s pravom javnosti i bez prava javnosti (Pažanin, 2000.). Privatne škole otvarala je uglavnom Crkva. Poznate su bile franjevačke škole, škole sestara milosrdnica, sestara sv. Križa, klanjateljica Krvi Isusove, kćeri Božje ljubavi itd. (Miljković, 2007).

Trogirska osnovna škola g. 1862. bila je unaprijeđena na stupanj više elementarne škole, a bila je samo za dječake, dok su djevojčice pohađale osnovnu školu koju su vodile benediktinke u samostanu sv. Nikole (od g. 1869. privatna ženska škola). Trorazredna ženska privatna pučka "učionica" s pravom javnosti u Trogiru g. 1894./95. te 1896./97. i 1897./98. ima hrvatski nastavni jezik. Ova privatna škola izgleda da djeluje do šk. g. 1902./03., jer se u ovome gradu 1903./04. otvara javna pučka trorazredna ženska škola. U Splitskome kotaru 1921. godine ima 76 škola, od toga je 1 ženska građanska škola, 1 stručni tečaj (ratarski u Trogiru), 65 redovitih javnih općih pučkih, 30 jednorazrednih, 21 dvorazredna, 8 trorazrednih, 6 četverorazrednih. Od toga je 11 muških redovitih javnih općih pučkih škola, 12 ženskih redovitih javnih općih pučkih škola, 42 su mješovite redovne javne opće pučke škole. Postoje i 4 privatne opće pučke škole, od toga su 2 ženske, 1 muška i 1 mješovita. Jedna je s pravom javnosti, 3 su bez prava javnosti. Djeluje i 5 pomoćnih općih pučkih škola. Iste godine Trogir je imao dvije osnovne škole i jednu građansku (Pažanin, 2000).

Godišnji izvještaji o stanju škola u Dalmaciji prikazuju stanje školstva krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Izvještaj obuhvaća stanje školstva u dalmatinskim kotarima (Benkovački, Dubrovački, Hvarski, Imotski, Kninski, Korčulanski, Kotorski, Makarski, Metkovski, Sinjski, Spljetski, Šibenski i Zadarski kotar). Tako je vidljiv broj javnih i privatnih škola i broj djece koja ih pohađaju. Osim pučkih i građanskih škola u ono vrijeme djeluju i pomoćne pučke škole i stručni tečajevi. Zanimljivo je primijetiti kako je bilo moguće školovati se i kod kuće, bez obveze odlaska u školu.

Tablica 4.: Prikaz školstva u Dalmaciji krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Školska godina	Ukupan br. škola	Građanske škole	Hrvatski jezik	Talijanski jezik	Privatne s pravom javnosti	Privatne bez prava javnosti	Ukupan broj privatnih pučkih škola	Ukupan broj djece u pučkim školama	Broj djece u privatnim školama ili poučavanih kod kuće
1898./1899.	375	6	348	1	10	10	20	47 248	1975
1899./1900.	414	8	360	1	10	10	20	49 141	2186
1900./1901.	418	8	364	1	10	11	21	50 363	2153
1902./1903.	429	8	384	1	10	10	20	53 145	2 515
1903./1904.	438	8	395	1	9	12	21	55 830	2 748
1904./1905.	447	8	398	1	10	15	25	57 267	2 694
1916./1917.	431	7	430	1	13	6	19	34 544	1 664

Prilagođeno prema: Izvještajima o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji (1898./99., 1899./1900.,1900./01., 1902./03., 1903./1904. 1904./1905. 1916./1917.)

Privatne škole primarnog obrazovanja u Istri

Početkom 19. stoljeća u Istri su se organizirale i djelovale osnovne škole po odredbama „Školskog sustava“ iz 1805. Odredbe su bile iste za Istru i Dalmaciju. Situacija je u Istri ipak bila nepovoljnija. Tek od 1841. počinje osnivanje pučkih škola po hrvatskim i slovenskim selima, tzv. Župničke škole koje su bile neredovite, prepuštene brizi crkvenih vlasti (Franković, 1958).

Stanje u školstvu u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća bilo je vrlo problematično. Kao i velikom dijelu Hrvatske, u Istri je bila izražena borba za narodni jezik. Međutim, borba za hrvatsku školu i hrvatski jezik ondje je dosegla svoj maksimum (Barbalić, 1918, Cukrov, 2001, Demarin, 1978). U vrijeme razvoja građanstva istarski Hrvati težili su razvoju škola na hrvatskom jeziku. Otvaranje škola, međutim, ovisilo je o vlasti s njemačkim središtem u Beču i talijanske pokrajinske vlasti u Poreču (Demarin, 1978). U Istri tog vremena poznajemo, kao i u drugim dijelovima Hrvatske, pučke i građanske škole, ali i pomoćne tzv. škole za nuždu u kojima su svećenici barem dva puta tjedno pomagali opismenjivanju puka. *Excurrendo* škole su područne škole koje organizacijski pripadaju drugoj, većoj školi, čiju nastavu dodatno izvodi jedan od učitelja matične škole. Poseban problem su dvojezične *utrakvističke* škole u kojima se nastava odvija na dva jezika. Prve godine bi jedan od jezika (hrvatski, talijanski ili slovenski) bio jezik na kojem se provodila nastava, dok je učenje drugog bilo obvezno za sve učenike. Nakon godine dana funkcije bi im se zamijenile i dok bi se sad nastava

odvijala na jednom, drugi bi bio obvezan kao „strani“ jezik za sve učenike (Cukrov, 2001, 96).

Statistika na kraju 1913. prikazuje stanje školstva u Istri. Tako je djelovalo: 99 talijanskih pokrajinskih osnovnih škola, 25 talijanskih zasebnih „Leginih“ osnovnih škola, 3 talijanske građanske pokrajinske škole i 7 talijanskih srednjih škola (od čega 4 državne, 2 pokrajinske i 1 općinska), k tomu još i 2 talijanske stručne škole i 7 talijanskih stručno-produženih škola. Djeluje i 161 hrvatsko-slovenska pokrajinska škola (od toga 40 slovenskih), 43 hrvatsko-slovenske zasebne škole, 4 hrvatske srednje škole (2 državne, 1 općinska i 1 privatna), još 1 hrvatska obrtna-stručna škola i 1 hrvatsko stručno-produžna škola. Tu je još i 8 njemačkih osnovnih škola, 5 njemačkih građanskih škola i 3 njemačke srednje škole (2 državne i 1 privatna). Djelovala je i 1 njemačko-talijanska stručno-produžena škola (Demarin, 1978, 112). Godine 1903./1904. u Istri djeluje 218 pokrajinskih škola, među njima 94 hrvatske i k tome još 28 privatnih škola koje organiziraju Lega Nazionale i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru. Od 28 privatnih škola u Istri 4 su Njemačke, 13 je talijanskih i 10 hrvatskih, te 1 utrakvistična. Od 13 talijanskih privatnih škola većina je Leginih i samo 7 ima pravo javnosti (Cukrov, 2001, 416).

Loša slika školstva u Istri postaje još gora nakon ugovora iz 1920. kojim Kraljevina SHS ostavlja dio svojih teritorija Italiji. Tako Istra ostaje na milost i nemilost Talijana. Školska reforma Giovannija Gentilea iz 1923. ističe jedan duh, jednu filozofiju i jedan odgoj. Tako se sva nastava u osnovnim školama odvija isključivo na talijanskom jeziku (Cukrov, 2001).

Škole primarnog obrazovanja osnovane od privatnih osoba

Privatnih škola je u Zagrebu bilo na pretek. Godine 1825. u Zagrebu na Dolcu pokraj crkve sv. Marije nalazila se privatna djevojačka škola gđe Amalije Langer s 30 učenica. U istoj zgradi Marko Grošl 1830. otvara dječačku školu. Bila je to prva privatna škola na hrvatskom jeziku 1839. (Čengić, 2003). Školu su izdržavali roditelji. *U gotovu* se za svako dijete plaćalo 1-2 for. u srebru, *u naravi* „moglo“ je svako dijete donijeti učitelju po volji, bilo mesa, kolačića, kobasica, vina, rakije itd.

Katarina Rosenau godine 1826. otvara privatnu školu na Kaptolu u gradu Zagrebu. Poučavala je: štrikanje, umjetničko štrikanje s pet igala, šlinganje, vezenje, rad na baršunu, vezenje slova na osjetljivim tkaninama, rad na svili, sviranje tambure. Poučavalo se još i uređivanje dama i uređivanje frizura.

Godine 1827. Fr. S. Stieber otvara pri Kr. akademiji u Zagrebu pod nadzorom Kr. vrhovnog školskog ravnateljstva tečaj za krasopis i pravopis (Cuvaj, 1913, sv. 2, 232). Godine 1840. Konstancija Seck je osnovala privatnu školu za *bolju djecu*, koja je postojala do 1855. godine. Škole za djevojke osnovale su u gornjem gradu u Zagrebu: Winkler sa 20 učenica, Gressich sa 7 učenica, Jenkić s 15 učenica, na kaptolu Langer s 30 učenica (Cuvaj, 1913, sv. 11, 18).

Petar Zoričić 5. studenoga 1849. otvara narodnu povlaštenu varošku učionu. Djeca koja su prije svoje 12. godine završila treći razred te se zbog nedovoljno godina nisu

bila u mogućnosti upisati u gimnaziju mogla su polaziti četvrti razred u Zoričićevoj privatnoj školi na Katarinskom trgu. Godine 1851. Zoričić je zamolio da se njegovoj privatnoj školi za razliku od drugih privatnih škola da naslov „Dobra sjetva" (Cuvaj, 1913, sv. 11, 408).

Godine 1852. dozvolu za otvaranje škola dobivaju Ivana Jandi i Amalija Stupi. Nakon što je „*Systema scholarum elementarium*" stupio na snagu, spominju se još i privatne škole Grgura Palčića, koja je postojala do 1855., te Katarine Grešić do 1865. godine. Početkom svibnja 1857. D. Stipetić otvorio je školu za pisanje u Zagrebu – koju je kritika izrazito hvalila zbog lijepih uspjeha u pisanju. Privatnu djevojačku školu na osnovi više dozvole otvorila je u Zagrebu 1851. Leopoldina Grum. Godine 1858. u Karlovcu otvorila je privatnu djevojačku školu Dragojla Jarnević (Cuvaj, 1913., sv. 4, str. 59). Godine 1861. otvara školu i Klementina Borner, 1862. Matilda Goger dobiva dozvolu za otvaranje privatne škole uz uvjet da položi ispit iz hrvatskog jezika, a 1864. supružnicima Relig dopušteno je otvaranje škole za djecu ispod sedam godina. Iste godine svoje su škole mogle otvoriti i Dragojla Waldher, udata Lopašić, te Dragojla Peuščec. Godine 1867. dozvolu je dobila Antonija Katka, 1869. Antonija Cviić. Tu su bile i još neke djevojačke škole na Gornjem gradu u Zagrebu: Winkler koja je imala 20 učenica, Gressich sa 7 učenica, Jenkić s 15 učenica. Naredbom Zemaljske školske oblasti od 13. listopada 1864. br. 15. 864./3.239, zatvoreno je zatvoreno šest škola koje nisu odgovarale zahtjevima (Cuvaj, 1913, sv. 5, 121). Školstvo je u Zagrebačkoj oblasti početkom 20. stoljeća vrlo razvijeno. Brojne su srednje, stručne i građanske škole, kako državne, tako i privatne. U gradu Zagrebu 1925./26. postoje 154 odjeljenja u državnim školama u kojima je bilo zaposleno 176 učitelja, a pohađalo ih je 5127 učenika/ca. U to vrijeme u Zagrebu i dalje djeluju i privatne osnovne škole. Tu su Evangelistička (ženska) škola, Izraelitska škola, Konfesionalna škola u samostanu sestara milosrdnica, Osnovna škola na Svetom Duhu i Škola sestara Broch. U tim školama bilo je ukupno 23 odjeljenja s 20 učitelja i 773 učenika/ca (Manakin, 1927./28, 519).

Privatne škole primarnog obrazovanja u prvoj i drugoj Jugoslaviji

Ulaskom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1929. godine Hrvatska ponovno gubi svoju autonomiju. Novi jedinstveni školski zakon centralizira i unificira školstvo (Munjiza, 2008, 50). Bio je to Zakon o narodnim školama: osnovnim (četiri razreda) i višim (sljedeća četiri razreda), no podjednako se odnosio i na vrtiće, škole za nedovoljno razvijenu i hendikepiranu djecu, na različite tečajeve (tečajevi opismenjavanja, škole i tečajevi za domaćice, higijenski tečajevi i sl.), manjinske i konfesionalne škole. Zakon, međutim, ne spominje privatno školstvo, osim usput. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije najveći dio današnje Hrvatske bio je podijeljen između Savske i Primorske banovine, a manji dio je pripadao Vrbaskoj banovini, a Istra je s dijelom Rijeke bila pod Italijom. Baranja je bila u okviru Dunavske Banovine. U školskoj statistici toga doba (1929. godina) zabilježeno je da je na području Primorske banovine djelovalo 10 privatnih škola (od ukupno 516 škola), a na području Savske banovine od ukupnog broja

osnovnih četverorazrednih škola (1585 škola) 23 su bile privatne (Manakin, 1927./28, 344 i 422). Privatno obrazovanje doživljava krah.

Poneka privatna škola djelovala je do Drugoga svjetskog rata; međutim, godine 1945. donosi se Zakon o ukidanju privatnog školstva kojim se *„Na području Federalne Hrvatske ukidaju privatne osnovne škole, gimnazije i učiteljske škole s pravom javnosti"* (Zakon o ukidanju privatnog školstva, 1945). Ovaj zakon označava period u kojem djeluje snažna i unificirana državna škola koja nije ostavila nimalo prostora pluralizmu u primarnom obrazovanju. Reforma školstva započinje tek 1990. godine, kada se u neovisnoj državi Hrvatskoj ponovno javlja mogućnost osnivanja privatnih škola.

Privatne škole u Republici Hrvatskoj danas

Nakon pedesetak godina pedagoške uniformiranosti u Republici Hrvatskoj započinje razvoj školskog i pedagoškog pluralizma. Djelovanje inovacijskih škola u okvirima eksperimentalnih programa (Inovativna škola, Kvalitetna škola) označilo je začetke pluralizma u javnom školstvu (Matijević, 2001). Pojmom „privatne škole s pravom javnosti" hrvatski obrazovni sustav započeo je proces institucionalizacije javnog interesa na kvalitativno novim načelima (Krbec, 1999).

Tablica 5.: Osnovne privatne i alternativne škole u Hrvatskoj s pravom javnosti

RB	Naziv škole	Prva godina djelovanja	Broj učenika u šk. god. 2007./08.
1.	O.Š. Juraj Dobrila, Pula	**1993.**	48
2.	O.Š. Kreativni razvoj, Zagreb	**1995.**	250
3.	O.Š. Nandi, Zagreb	**1996.**	70
4.	O.Š. Grivice, Rijeka	**1997.**	94
5.	O.Š. Nova, Zadar	**2002.**	113
6.	O.Š. Hugo Kon, Zagreb	**2006.**	26
7.	OŠ Libar, Split	**2008.**	2
8.	Katolička osnovna škola, Šibenik	**2008.**	37
Ukupno učenika u privatnim školama			**640**
9.	Osnovna waldorfska škola, Zagreb	**1993.**	91
10.	Osnovna waldorfska škola, Rijeka	**2000.**	70
11.	Osnovna Montessori škola „Dedee Vraniczany", Zagreb	**2003.**	56
Ukupno učenika u alternativnim školama			**217**
Ukupno učenika			**857**

Izvor: dokument MZOS

Godine 1993. osnovana je i započela s radom prva privatna osnovna škola „Juraj Dobrila“ u Puli. Imala je tri odjeljenja i 50 učenika (Červar i Mance, 1997).

S početkom školske godine 2007./2008. u Republici Hrvatskoj djeluje 11 privatnih osnovnih škola, od kojih su tri alternativne i ukupno broje 857 učenika. Od toga 640 učenika pohađa privatne škole, dok ih je još 217 u alternativnim privatnim školama. Osnivanje privatnih škola, te ostvarivanje odgojnih i obrazovnih ciljeva i zadataka i privatnog i javnog školstva u Republici Hrvatskoj nadzire se putem državnog inspektorata ili određenih nadzornih tijela koja djeluju na nivou države, a regulirano je Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (2008). Privatne osnovne škole dijelom su sufinancirane i od strane države.

Zaključak

Situacija u školstvu 19. stoljeća, kako javnom tako i privatnom, odraz je društveno-političkih zbivanja u Hrvatskoj toga doba. Razni politički utjecaji i razdioba vlasti u Hrvatskoj uvelike su utjecali na razvoj primarnog obrazovanja. Većina škola nosi političku poruku i u službi je vlasti. Veliku ulogu u očuvanju narodnog jezika i duha igrao je Narodni preporod. Tako se i privatne škole tog vremena mogu svrstati u šest kategorija:

- privatne pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom;
- privatne pučke škole s njemačkim jezikom;
- privatne pučke škole s talijanskim jezikom;
- privatne pučke škole s madžarskim nastavnim jezikom;
- škole privatnih osoba;
- konfesionalne škole.

Promatrajući podatke koje imamo o privatnim školama u 19. stoljeću moramo uočiti njihovu brojnost i raznolikost. Obilježavaju ih različiti jezici, učenička populacija (muške i ženske škole), ali isto tako i kvaliteta i vremensko trajanje njihova odgojno-obrazovnog djelovanja. Mnoge od škola koje su osnovale privatne osobe nisu zadovoljavale kvalitetom provedbe nastave i bile su zatvarane od nadležnih institucija. Neke od škola pak odlikuje visoka kvaliteta (Petra Zoričića, Drag. Stipetića...).

U vremenu koje je uslijedilo od polovine 20. stoljeća, pa gotovo do posljednjeg njegova desetljeća, privatne škole te pedagoški i školski pluralizam u potpunosti su nestali iz primarnog obrazovanja.

Danas, početkom 21. stoljeća, Republika Hrvatska razvija pedagoški i školski pluralizam u primarnom obrazovanju. Političke i ekonomske okolnosti na nacionalnoj i međunarodnoj sceni stvaraju uvjete za razvoj privatnog obrazovanja (Rajić, 2008). Javne državne škole, privatne i alternativne škole čine mrežu obrazovnih ustanova koje su odgovorne za ostvarivanje obveznog obrazovanja unutar države. Proces pluralizacije i privatizacije osnovnih škola u Republici Hrvatskoj odvija se sporo, ali njegov razvoj je neupitan.

LITERATURA

1. Barbalić, F. (1918) *Pučke škole u Istri; statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*. Pula: Tisak i naklada J. Krmpotić.
2. Cukrov, A. (2001) *Hrvatsko školstvo u Istri*. Knjiga 3: *Između obrazovanja i denacionalizacije: Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. Pula: C.A.S.H.
3. Cuvaj, A. (1910) *Građa za povijest školstva*, sv. 2-5. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
4. Cuvaj, A. (1911) *Građa za povijest školstva*, sv. 7. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
5. Cuvaj, A. (1913) *Građa za povijest školstva*, sv. 9 i 11. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare
6. Čengić, D. (2003) Povijest Zagrebačkih škola – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu 1900. – 1945. *Anali za povijest odgoja*, 2, str. 141-155.
7. Červar, B., Mance, V. (1997) *Prva privatna osnovna škola u Republici Hrvatskoj Juraj Dobrila*. Pula.
8. Demarin, M. (1978) *Hrvatsko školstvo u Istri*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
9. Franković, D., ur. (1958) *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
10. *Glavni godišnji izvještaj o pučkom školstvu u Dalmaciji za godinu 1917*. Zadar: Tiskarnica u Zadru E. de Schönfeld, 1918.
11. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1898./99*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1900.
12. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1899./1900*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1901.
13. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1900./01*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1902.
14. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1902./03*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1904.
15. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1903./04*.: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1905.
16. *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za školsku godinu 1904./05*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Ernesta Vitalinija u Zadru, 1906.
17. Krbec, D. (1999) Privatne škole i obrazovna politika u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 6 (3), str 269-278.
18. Manakin, V., ur. (1927/1928) *Kraljevina Jugoslavija* (Almanah, IV. jubil. svezak.). Zagreb: Komisionalna naklada nadbiskupske tiskare.
19. Manakin, V., ur. (1927/1928) *Kraljevina Jugoslavija* (Almanah, III. jubil. svezak, 7, 8, 9). Zagreb: Komisionalna naklada nadbiskupske tiskare.
20. Cukrov, A. (2001) Hrvatsko osnovno školstvo u Istri od 1918. do 1945. godine. U: Manin, M., ur. *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Društvo Egzodus istarskih Hrvata, str. 415-488.
21. Matijević, M. (2001) *Alternativne škole: didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: Tipex.
22. Miljković, D. (2007) Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. – 1941. *Odgojne znanosti* 13, str. 135-151.
23. Munjiza, E. (2008) Privatno školstvo u prvim hrvatskim školskim zakonima. *Anali za povijest odgoja*, 6, str. 41-55.
24. Ogrizović, M. (1973) Iz povijesti borbe za narodnu školu. Zagreb: Pedagoško književni zbor.

25. Pažanin, I. (2000) Školstvo u trogirskom kraju u 19. i 20. stoljeću. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42, str. 333-412.
26. Rajić, V. (2008) Private and alternative primary schools – a response to the needs oft he knowledge society. Zbornik radova *Pedagogija i društvo znanja*, 1, str. 323-332.
27. Rapo, V. (1992) Škole i obrazovanje Židova. *Anali za povijesti odgoja*, 1, str. 103-111.
28. Rapo, V. (2003) Konfesionalne škole u kontinentalnoj Hrvatskoj. *Anali za povijest odgoja*, 2, str. 187-201.
29. *Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije 1913*. Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1913.
30. Ströll, A. (1900) *Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do godine 1900*. Zadar: Nagragjena tiskanica Petra Jankovića.
31. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895*. (1896) Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
32. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama*. (2008) Narodne novine, br. 87.
33. *Zakon o ukidanju privatnog školstva*. (1945) Narodne novine, br. 35.
34. *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji: službeno izdanje*. Zagreb, 1874.

Višnja Rajić, Zagreb

(Summary)

DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION PRIVATE SCHOOLS IN CROATIA

Private schools and private education preceded public education in the Republic of Croatia, as well as in most countries of the western world. Croatia's past is abundant in school pluralism. The school laws of 1874 and 1888 laid down the legal foundations for development of private schools. They determined the requirements for their formation and operation. According to the Second School Law, public schools were established by state or municipal authorities as necessary and at their expense, while private and confessional schools were financed by individuals or religious communities. In the late 19th century, the school system flourished, including primary education private schools. They established numerous private schools: private common schools with Croatian as the teaching language, private common schools with German, private common schools with Italian, private common schools with Hungarian as the teaching language, private person schools and confessional schools.

During the time Croatia was part of the SFRY, the school pluralism became extinct. At the beginning of independence, an era of new development of school pluralism began. In 2009, 11 primary education private schools operated in the Republic of Croatia, three of which were based on alternative pedagogical concepts. The paper demonstrates the development of school pluralism in primary education from the late 19th century to the early 21st century.

Key words: primary education, private schools, confessional schools, history of education, Croatia